

1202-es keltezéssel egy oklevél bőkezűen mért királyi kegyről tanúskodik. Imre (1196–1204) ekkor megerősítette apja, III. (Nagy) Béla király (1172–1196) adományát, sajátját pedig egy újabbal toldotta meg. E hármas kiváltság kedvezményezettje az esztergomi érsekség volt, amely ezek szerint a vásárvám háromnegyedével, magával a városi vásárhellyel – a hozzá tartozó telkekkel, épületekkel, lakosokkal – és ettől fogva a királyi udvarnokok Szent Lőrinc egyháza melletti földjével is rendelkezett.¹ Csakhogy ez az oklevél nem állta ki a forráskritika próbáját: hamisnak bizonyult,² ezáltal elvesztette azt a megbecsült helyet, amellyel még 18–19. századi történetíróink kínálták meg.³ Igaz, ez a tisztelet nem a rendelkező részt illette; kizárólag az okmány bevezetőjének szólt, amelynek birodalmi felhangja az idő tájt is szépen csengett.

„Imre, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország, Ráma és Bulgária királya” – hirdeti a formula.⁴ A különlegesség Bulgária feltüntetésében rejlik: ez az ország először szerepel magyar király címében és egyedül Imre uralkodása alatt. Az Árpádok 11–13. századi foglalásai – és területi igényei – meglepően szabályos és következetes megjelenítésben kerültek pergamenre, így ez az egyedül itt tapasztalható összetétel akkor is megérdemelné a figyelmet, ha maga az oklevél nem lenne hamis. Kiindulásul az Árpád-kori királyi cím bővülését kell nyomon követnünk.

¹ Fejér II. 391., a korábbi adományokat I. Fejér II. 244. (III. Béla 1188-as privilégiuma), illetve Fejér II. 384. (Imre 1201-es oklevele). Bírálataukat I. Reg. Arp. 199. sz. Az előző két okmányról I. Reg. Arp. 148., 196. sz.

² Uo. 199. sz. a korábbi kritikákra való utalásokkal.

³ A kompendiumok közül I. pl. Palma Károly Ferenc: *Notitia rerum Hungaricarum*. I. Tyrnaviae 1770. 237–238., Horváth Mihály: *Introductio ad historiam Ungariae critico-politicam*. Viennae 1770. 88., Horányi Elek: *De Sacra Corona Hungariae ac de regibus eadem redimitis commentarius*. Pestini 1790. 126., Spányik Glycér: *Compendium Historiae Regni Hungariae*. I. Pestini 1816. 63.

⁴ „*Emericus Dei gratia Hungarie, Dalmatie, Croatiae, Rame Bulgarieque rex*”. Fejér II. 391.

Érdekes, hogy az első gyarapodás mindjárt egy kivétel: I. (Szent) László király (1077–1095) önmegjelölésében Magyarország mögé Moesiát illesztette.⁵ Ezzel 1091 nyarán történt foglalására emlékezett, amely a Száva–Al-Duna–Drina–Morava határolta egykori Moesia Superior római tartományt csatolta királyságához. Csakhogy 1092-ben az ország – és így az *intitulatio* – számára végleg elveszett Moesia, ezért a folyamat kezdete 1102-ben Könyves Kálmán (1095–1116) magyar, horvát és dalmát királysága.⁶ II. (Vak) Béla (1131–1141) 1138-ban Magyarország, Horvátország, Dalmácia és Ráma királyának nevezte magát.⁷ Imre királyi címében is bekövetkezett egy újabb, állandónak bizonyult bővülés méghozzá 1202 során, csakhogy ez nem Bulgária, hanem Szerbia volt!⁸ II. András (1205–1235) alatt 1206-ra Halics és Lodomeria csatlakozott a sorhoz (Bulgária nála nem fordult elő).⁹ IV. Béla király (1235–1270) 1237 folyamán Kunország (Havasalföld és Moldva), míg 1269 utolján végre Bulgária feltüntetésével teljesítette ki az Árpádok országjegyzékét.¹⁰ Egy 1300-as példán is látszik, hogy „az utolsó aranyágacska”, III. András (1290–1301) mily hűen igazította uralkodói titulását nagybátyja újításaihoz: „András, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország, Ráma, Szerbia, Halics, Lodomeria, Kunország és Bulgária királya”.¹¹ Természetesen nem mindegyik királyi diplomában sorolták fel az összes tartományt, de ahol igen, ott szigorúan az „érkezési” és nem a fontossági sorrend érvényesült. Ezért van a „helyén” Bulgária Imre 1202-re datált adománylevelében.

A további tüzetes vizsgálatra Szentpétery Imre meglátása ösztönöz. Úgy találta, hogy Imre király épen maradt pecsétje egy másik, elveszett oklevélről került oda, amely hiteles volt. A hamisítvány 1221-re már bizonyosan elkészült, mert

⁵ „*L. Ungarorum ac Messie Dei gracia rex*”. DHA I. 272.

⁶ „*Ego Collomannus Dei gratia rex Ungariae, Chroacie atque Dalnacie*”. DHA I. 330.

⁷ „*Ego Bela, Dei gracia Hungarie, Dalmatie, Chroatie, Rameque rex*”. Fejér II. 109.

⁸ „*Emericus, Dei gratia Hungarie, Dalmatie, Croatie, Rame, Seruieque rex*”. Fejér II. 395.

⁹ „*Andreas Dei gracia Hungarie, Dalnacie, Croacie, Rame, Servie, Gallicie, Lodomerieque rex*”. ÁÚO XI. 83.

¹⁰ „*Bela Dei gratia Vngarie, Dalnacie, Chrovacie, Rame, Seruie, Gallicie, Lodomerie Cumanieque rex*” (1237). Reg. Arp. 620. sz. „*Bela Dei gracia Hungarie, Dalnacie, Croacie, Rame, Seruie, Gallicie, Lodomerie, Cumanie, Bulgarieque Rex*” (1269). ÁÚO VIII. 227.

¹¹ „*Andreas Dei gracia Hungarie, Dalnacie, Croacie, Rame, Seruie, Gallicie, Lodomerie, Cumanie Bulgarieque rex*”. ÁÚO XII. 655.

ekkor hivatkozott rá Miklós nádor.¹² Mikor keletkezhetett a hamis – és a mintául vett eredeti – példány? Melyek az oklevél időrétegei? Állhatott-e a hiteles ösváltozat *imitulatio*jában Bulgária? Szerteágazó kérdések ezek, s nem mindegyikükre adható biztos felelet.

A keletkezési idő meghatározásához az egyik támpont az Imre-kori egyházi és világi méltóságok névsora, a királyi diplomák szinte állandó része lehet. Az oklevelet Dezső szebeni prépost állította ki, a következő előkelőségek tisztségviselése idején: Jób esztergomi, Saul kalocsai érsek, Kalán pécsi, Ugrin győri, Adorján erdélyi püspök, Mika nádor bihari ispán, Miklós vajda, Benedek bácsi, Tiborc bodrogi, Tamás soproni, Poth mosoni ispán.¹³ Minthogy a méltóságnévsor viszonylag népes, az egyes személyek hiteles oklevelekből kiolvasható sorsa elárulja, hogy életpályáik valóban 1202-nél metszik-e egymást. Dezső 1199-től 1201-ig királyi kancellár és szebeni prépost volt.¹⁴ 1202-ben már csanádi püspökként szerepel, a kalocsai érsekké lett János utódeként.¹⁵ Kancellári hivatalát Péter fehérvári prépost örökölte, aki 1202 és 1204 között állt a királyi írásszerv élén.¹⁶ Jób 1185-től 1203-ig volt esztergomi érsek,¹⁷ az ő pályája tehát nem vezetett közelebb a megoldáshoz. A kalocsai egyház élén bekövetkezett változás annál többet mond: az 1192 óta érsek Saul 1201-ben említi utoljára forrás.¹⁸ Az 1202. év hiteles oklevelei János kalocsai érsekségéről vallanak (ő 1204-ben Imre király híveként szállt harcba az esztergomi érseki székért, amelyet 1205-re el is nyert).¹⁹ Kalán pécsi püspökségét 1183 óta birtokolta, de csak 1217-ben tűnt el az oklevelekből,²⁰ ezért előfordulása semleges adattal szolgál. Politikai ellenfele, a királyhű Ugrin 1192-től volt győri püspök, de csak 1204 első hónapjaiban emelkedett az esztergomi érseki méltóságba (1204 derekán bekövetkezett hirtelen halála után indult

¹² Reg. Arp. 199. sz.

¹³ Fejér II. 391., Reg. Arp. 199. sz.

¹⁴ Reg. Arp. 182–196. sz.

¹⁵ Uo. 197–198. sz.

¹⁶ Uo. 197–198., 204–206., 210. sz.

¹⁷ Uo. 139–206. sz.

¹⁸ Uo. 152–196. sz.

¹⁹ Uo. 197–198., 204–210. sz. Az utódlási harcot l. James Ross Sweeney: III. Ince és az esztergomi érsekválasztási vita. A Bone Memorie II. dekretális történeti háttér. Actas 1993/1. 147–169.

²⁰ Reg. Arp. 138–339. sz.

meg János és Kalán küzdelme az utódlásért),²¹ vagyis az ő életútja sem váltott irányt 1202 körül. Adorján erdélyi püspöké viszont 1201-ben ért véget: III. Béla egykori jeles kancellárjával 1192 és 1201 között találkozunk hiteles királyi oklevelek méltóságsoraiban,²² első ismert utódja, Willermus csak 1204-ben tűnik fel az erdőntúli egyházmegye élén.²³

Az okmány hat világi főméltóságot tüntet fel. Közülük Mika nádor nem csupán magas rangja miatt érdemel fokozott figyelmet. Mika az áruló Mog lelepleződése után, 1199 márciusától lett a király utáni második ember. Nádorsága mellé a bácsi ispáni tiszt járult 1200-ig.²⁴ 1200-ban nádori hivatalában megtartva Imre király Bácsból Bihar vármegye élére helyezte át, ahol 1201-ig állt.²⁵ 1202 és 1203 között már Benedek a nádor és a bihari ispán (egy 1204-es privilegium pusztán nádorként említi).²⁶ A soron következő Miklós vajda az oklevél első rejtélyes szereplője. Imre királynak ugyanis nem volt ilyen nevű hivatalviselője Erdélyben. A magyar történelem első Miklós vajdája 1213-ból ismeretes, de ő nem azonos az 1213-ban és 1221-ben egyaránt nádorságot viselt Miklóssal!²⁷ Az utána következő Benedek kizárólag 1201-ben volt bácsi ispán,²⁸ 1202-ben ő került Mika nádor helyére.²⁹ Tiborc ispán 1201-től 1204-ig felelt Bodrog vármegye igazgatásáért.³⁰ Tamás soproni (Fejér György és Wenzel Gusztáv olvasatában szepesi) ispán³¹ szerepel azon hamis diplomában – ott egyértelműen soproni ispánként – is, amely az esztergomi vásárvámadományt erősíti meg, és egészíti ki értékes ingatlanok-

²¹ Uo. 152. sz. III. Ince pápa (1198–1216) 1204. november 22-én már mint „jó emlékezetű”, néhai érsekről szól. Othmar Hageneder: Die Register Innocenz' III. 7. Band. Wien 1997. (a továbbiakban: Hageneder 1997.) 274.

²² Reg. Arp. 152–196. sz.

²³ Uo. 210. sz.

²⁴ Uo. 185–188. sz.

²⁵ Uo. 189–196. sz.

²⁶ Uo. 197–206., 210. sz.

²⁷ Uo. 282–283., 357–371. sz.

²⁸ Uo. 193–196. sz.

²⁹ Uo. 197–198. sz.

³⁰ Uo. 193–210. sz.

³¹ Fejér II. 392.; ÁÚO VI. 225.

kal.³² Igaz, 1199 és 1204 között valójában Csépan volt a soproni ispán, de erre sem ügyelt a hamisító.³³ Mint ahogy arra sem, hogy Poth csak 1199 során fordul elő Imre mosoni ispánjaként;³⁴ Az 1202. év Mórt találta Moson élén.³⁵ Mindezekből messze kiviláglik, hogy az 1202-re keltezett hamis adománylevél döntően az 1201. esztendő kormányzatát tükrözi.

Egy másik támpontot ismét Szentpétery Imre kritikája tartalmaz. Feltűnt neki az ekkor szokatlan uralkodási év, amely szintén az okmány hitelessége ellen bizonyít.³⁶ Valóban, az oklevél zárlata az „évszám, uralkodási év, méltóságnévsor” képlettel írható le, és ez nem csupán Imre korában feltűnő, amikor az „évszám, méltóságnévsor” rendje uralkodott. Az „*annus regni*” Róbert fehérvári prépost kancellársága kezdetétől (1207) honosodott meg, de kizárólag az „évszám, méltóságnévsor, uralkodási év” egymásutániságában.³⁷ Róbert 1209 folyamán vált meg hivatalától, amely 1221-ig több kancellárcserét ért meg.³⁸ A záróformula szerkezetére ugyanakkor nem hatottak a változások. Mindezekből *egy másik időréteg is kibontakozik, 1213* – Miklós erdélyi vajda hivatali éve. A hamisítást tehát egy olyan személy követte el, aki az 1201-es kormányzat összetételét vette alapul, továbbá ismerte, de pontatlanul alkalmazta Róbert 1207-től számítandó oklevélkeltezési reformját, és tudta, hogy Miklós 1213 óta Erdély élén állt. Vajon vehette-e Bulgáriát abból az 1201-ből származó hiteles adománylevélből, amelynek létezését Szentpétery Imre okkal feltételezte? Az eredeti példány már biztosan

³² Reg. Arp. 196. sz.; Fejér II. 385.

³³ Reg. Arp. 182–210. sz.

³⁴ Uo. 185. sz.; Fejér II. 346.

³⁵ Reg. Arp. 197–198. sz.

³⁶ Uo. 199. sz.

³⁷ Uo. 228. sz. Szép példája ennek egy 1208-as oklevél kritikai kiadása, ami azért is érdekes, mert a méltóságnévsorban újra Poth a mosoni ispán. Reg. Arp. 237. sz.

³⁸ Uo. 240., 244., 315., 354. sz. 1221-ben már Cletus egri prépost vezette a királyi írásszervet. Az ő működéséhez kötődik az Aranybulla, amelynek záróformulája Róbert „útmutatásai” alapján készült. „*Datum per manus Cleti aule nostre cancellarii et Agriensis ecclesie prepositi anno verbi incarnati millesimo ducesimo vicesimo secundo venerabili Iohanne Strigoniensi, reverendo Ugrino Colocensi archiepiscopis existentibus, Desiderio Chanadiensi, Roberto Vesprimiensi, Thoma Agriensi, Stephano Zagrabiensi, Alexandro Varadiensi, Bartholomei Quinque Ecclesiensi, Cosma Iauriensi, Briccio Vacienti episcopis existentibus regni nostri anno decimo septimo.*” Érszegi Géza: Az Aranybulla. Bp. 1990. 35.

nem fog előkerülni, mert a hamisító érdeke megkövetelte az elveszejtését, de a nyomok így is beszédesek.

Katona István, akinek feltűnt, hogy Bulgária elfoglalását egy régi író sem említi, így vélekedett: „Érdekes, hogy itt Bulgária és nem Szerbia királyi címét viseli, holott az előbbit nem teljes területében, míg ez utóbbit egészében hódoltatta. Ha csak nem elébb annak egy részét csatolta el, mint emezt István elűzésével; ezt az oklevelet adhatta ki korábban, mint azt, amely Szerbia magyar alávetését hirdeti.”³⁹ Gondolatfűzése – más végkövetkeztetéssel – helytálló. Észrevette ugyanis, hogy *a két ország soha nem fordul elő együtt Imre okleveleiben*. Márpedig csak akkor lehetne kizárni Imre bolgár királyi címét, ha az Szerbiával társulna! Azonban 1269 előtt erre nincs példa, azt követően pedig a két ország *intitulation* belüli távolsága – Szerbia az ötödik, Bulgária a kilencedik helyre „érkezett” – érzéketlenül szemlélteti a 13. századi magyar hódítások időrendjét. Mindezeknél fogva – és tekintve Imre Bulgária leigázására irányuló szándékát⁴⁰ – úgy gondolom, *a hamisítvány alapját és pecsétjét adó, 1201-ből származó hiteles oklevél egyszerű igénycímként tartalmazhatta Imre bolgár királyságát*.

³⁹ „Mirum est, illum Bulgariae potius, quam Serviae regis titulum hic usurpasse, quum illum non penitus, istam plene sibi subiecerit. Nisi forte prius illius partem avulsisset, quam istam, pulso Stephano, sibi vindicasset; priusque hoc diploma dedisset, quam Hungaricae ditioni Serviam adiecisset.” Katona István: *Historia critica regum Hungariae stirpis Arpadianae*. Pestini 1781. 631.

⁴⁰ Imre király és Ince pápa emiatt 1204-ben összeütközésbe is került. A koronaküldés körüli politikai viharokról l. Dietmar Hintner: *Die Ungarn und das byzantinische Christentum der Bulgaren*. Leipzig 1976. A király és a pápa szó- és levélváltásának legfontosabb emlékei: Augustinus Theiner: *Vetera monumenta Slavorum meridionalium*. I. Romae 1863. 35.; Hageneder 1997. 199–202.